

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Didactische rubriek

Regels en valsspelers bij de antieke Olympische Spelen

van Oeveren, K.; Remijsen, S.

DOI

[10.5117/LAM2021.2.007.OEVE](https://doi.org/10.5117/LAM2021.2.007.OEVE)

Publication date

2021

Document Version

Final published version

Published in

Lampas

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

van Oeveren, K., & Remijsen, S. (2021). Didactische rubriek: Regels en valsspelers bij de antieke Olympische Spelen. *Lampas*, 54(2), 297-314.
<https://doi.org/10.5117/LAM2021.2.007.OEVE>

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

Didactische rubriek

Regels en valsspelers bij de antieke Olympische Spelen

Kokkie van Oeveren

Lerarenacademie Vrije Universiteit

c.d.p.van.oeveren@vu.nl

Sofie Remijsen

Geschiedenis, Universiteit van Amsterdam

s.m.j.remijssen@uva.nl

Abstract

General introductions to the ancient Olympic Games often paint an idealized picture of intrinsically motivated and fair athletes, competing purely for the honour of the victory. From a scholarly point of view, this image has been adjusted in recent years: also among the ancient athletes there were certainly some who cheated. As the topic of fairness and cheating is very accessible to younger students, this theme is well-suited for classes on ancient culture: it invites them to think about idealizations of the past, and about their own ideas on fair sport. A passage on Olympic cheaters from the travel guide of Pausanias (5.21.2-18) offers a convenient entry point to the topic. As this author is not part of standard school curricula, working with a modern translation would be a logical choice. This article consists of two parts: a historical introduction to the reality of cheating at ancient Olympia, discussing the rules, types of offenses and the most common punishments, and a didactic part, which offers examples of the kind of questions that can be raised in class around this topic, and suggestions how to employ translated sources in your classes.

Keywords: Olympic Games, Pausanias, sports in antiquity, cheating, didactics of Classics

Traditionele inleidingen op de antieke Olympische Spelen, veelal bedoeld voor een breder publiek, schetsen vaak een ideaalbeeld van intrinsiek

gemotiveerde atleten, die in alle eerlijkheid met elkaar wedijverden voor de eer van de overwinning, gesymboliseerd door een bladerkrans. In de wetenschap is er ondertussen veel aandacht voor de materiële prijzen, die antieke atleten wel degelijk in de loop van een succesvolle sportcarrière in grote aantallen konden vergaren, maar ook op de veronderstelde eerlijkheid en belangeloze motivatie van de atleten is een en ander aan te merken. Omdat het thema van eerlijke sport en valsspelen ook erg herkenbaar is voor jongeren, leent dit zich bij uitstek voor lessen antieke cultuur: het thema nodigt uit tot nadenken over idealisering van het verleden, en over hun eigen ideeën over faire sport. Een passage over Olympische overtreders in de reisgids van Pausanias (5.21.2-18) biedt een bruikbare toegang tot de thematiek. Omdat deze auteur niet tot het standaard schoolcurriculum behoort, is het aanbieden van een moderne vertaling naast het Griekse origineel wenselijk.¹ Deze didactische rubriek bestaat uit twee delen: een historische inleiding door Sofie Remijnsen, die achtergrond biedt bij de antieke bronnen en de huidige stand van het onderzoek, en didactische tips van Kokkie van Oeveren, waarbij de uitdaging van het zinvol inzetten van vertaalde bronnen bijzondere aandacht krijgt.

I Valsspelen als historische realiteit

In de klassieke periode werd in Olympia een nieuw stadion aangelegd. Terwijl de toeschouwers langs alle zijden konden toestromen om een plaatsje op de helling rond de renbaan te veroveren, betraden de atleten de renbaan via een eigen ingang aan de westkant van het stadion. De wandeling tot in het stadion was vast en zeker een emotionele ervaring voor de deelnemers, die zenuwachtig hun wedstrijd afwachtten. Vanaf de vroege 4^e eeuw v.Chr. liepen de atleten bovendien, vlak voor ze de ingang betraden, voorbij een rij bronzen standbeelden van Zeus met een sterk didactische functie.² Deze beelden stonden in het lokale, Elische dialect bekend als de ‘Zanes’ – Ζᾶνες,

1 Een Nederlandse vertaling van grote delen van deze passage (5.21.2-6; 12-14; 16-18) is online beschikbaar op de website *Ancient Olympics* (KU Leuven):

<http://ancientolympics.arts.kuleuven.be/sourceNL/D116aNL.html>. In de didactische handleiding wordt uitgegaan van een gebruik van in het bijzonder deze passages.

2 Enkele van de latere Zanes-beelden waren niet meer aan de rij toegevoegd, maar stonden eveneens op plaatsen waar ze een didactische functie konden uitoefenen. Zo werd een beeld opgericht met geld van een boete voor een Elische, en dus lokale, overtreder uit 12 v.Chr., opgesteld in het gymnasium van Elis (V.21.17). De beelden resulterend uit een omkooptschandaal in 125 n.Chr. werden aan weerszijden van de atleteningang van het stadion geplaatst (5.21.15).

een meervoudsvorm van Ζεύς – en fungeerden als een visuele herinnering dat men zich tijdens de wedstrijd aan de Olympische regels moest houden. Elk van deze beelden was immers een wijgeschenk voor de god, opgericht met het geld van boetes betaald door overtreders. Opschriften op de basissen van deze beelden noemden de valsspelers bij naam, en vereeuwigden zo de slechte naam die hun overtredingen hun hadden opgeleverd. De eerste zes dateerden uit 388 v.Chr., en waren daarmee niet veel jonger dan het stadion zelf. Hoewel men op de moderne archeologische site een rij basissen geplaatst heeft om de historische beeldenrij te evoceren, zijn niet alleen de oorspronkelijke beelden, maar ook de oorspronkelijke basissen met epigrammen verloren gegaan. Gelukkig beschikken we nog steeds over de gedetailleerde beschrijving van Pausanias (5.21.2-18), die in zijn reisgids voor Griekenland uit de 2^e eeuw n.Chr. meer aandacht besteedde aan Olympia dan aan eender welke andere plaats.

Aan de hand van deze en andere bronnen beoogt dit eerste deel van het artikel een beeld te schetsen van de regels die golden tijdens de Olympische wedstrijden, van de vele bewijzen voor overtredingen hiervan en van de sancties die aan valsspelers opgelegd werden. Het hoopt op deze manier wat realistische elementen toe te voegen aan het soms nog te geïdealiseerde beeld van de antieke Spelen.

1 Het Olympische reglement

De uitgebreide discussie van de Zanes-beelden door Pausanias is een van de betere bronnen voor wat al dan niet toelaatbaar was op de antieke Olympische Spelen. Een volledig Olympisch reglement is namelijk niet bewaard gebleven. Evenmin kennen we de tekst van de zogenaamde ‘Olympische eed’ aan Zeus, waarin atleten beloofden om zich aan de regels te houden.³ Wel is het duidelijk dat er al in de archaïsche periode zeer precieze regels bestonden. Bij de oudste opschriften van Olympia uit de 6^e eeuw v.Chr. hoort namelijk een slechts ten dele bewaarde bronzen tablet met regels voor atleten, opgesteld in het Elische dialect.⁴ Ook voor de Romeinse tijd kunnen we ons een idee vormen van hoe zo’n reglement er toen uitgezien moet hebben. Een ander opschrift, jammer genoeg eveneens erg beschadigd, bevat namelijk het reglement van de *Sebasta*, een belangrijke in 2 n.Chr. gestichte sportwedstrijd in Napels. Interessant genoeg werd dit opschrift

3 Pausanias 5.24.9 stelt enkel dat ze zwoeren ‘geen enkele misdaad tegen de Olympische Spelen te zullen begaan’ (μηδὲν ἐς τὸν Ὀλυμπίῳ ἀγῶνα ἔσσεσθαι παρ’ αὐτῶν κακούργημα).

4 SEG 48.541. Voor de afkortingen van epigrafische edities, zie het overzicht van Van Nijf (2021) in het themanummer Griekse Epigrafie (*Lampas* 54.1).

niet gevonden in Napels, maar in Olympia, waar de Napolitaanse Spelen op deze manier gepromoot werden.⁵ Deze twee opschriften tonen meteen hoe het sportreglement in de loop der tijd werd aangepast aan de tijdsgeest. Terwijl in de archaische tekst onder meer spelregels voor de match vastgelegd werden (bijvoorbeeld: je mag de vingers van je tegenstander niet breken), liet meer dan 500 jaar later de Romeinse bureaucratie haar invloed gelden, met uitgebreide bepalingen over de correcte registratie van atleten.

De verantwoordelijken voor de handhaving van het Olympische reglement waren de *Hellanodikai* (Ἑλλανοδίκαι). Deze term – letterlijk ‘Griekse rechters’ – werd ingevoerd in 476 v.Chr., bij de eerste Spelen na de Perzische oorlogen, in navolging van de nieuwe geest van panhellenisme.⁶ De eerder genoemde bronzen tablet vermeldt nog hun oorspronkelijke naam, *daitater*, een Elische variant van διαιτητής, dat in betekenis veel nauwer aansluit bij het Nederlandse ‘scheidsrechter’. Het aantal rechters wisselde nog in de klassieke periode, maar vanaf de tweede helft van de 4^e eeuw v.Chr. vormden ze een commissie van tien.⁷ De *Hellanodikai* werden tien maanden voor de Spelen door loting gekozen uit de burgers van Elis, en kregen in die periode een opleiding van de ‘bewakers van de wet’ (νομοφύλακες).⁸ Ze waren verantwoordelijk voor een groot deel van de praktische organisatie: ze keken bijvoorbeeld toe op wie toegang kreeg tot de leeftijdscategorie van de jongens (en die van de veulens bij de hippische disciplines), besloten bij twijfel wie de overwinning had behaald, en beslechtten geschillen tussen deelnemers.⁹

2 Spelregels en lijfstraffen

De belangrijkste regels van de Spelen gingen vanzelfsprekend over de manier waarop een overwinning behaald werd. Dit moest gebeuren ‘door de snelheid van de voeten en de kracht van het lichaam’ (Pausanias 5.21.4: ὠκύτητι τῶν ποδῶν καὶ ὑπὸ ἰσχύος σώματος), maar sommige atleten zetten ongeoorloofde extra middelen in. In tegenstelling tot vandaag horen we in de antieke bronnen niets over doping – om de simpele reden dat men nog geen effectieve prestatiebevorderende middelen kende. Natuurlijk werd er

5 *IvO* 56. Cf. Siewert (1992: 113-115) voor beide opschriften.

6 Siewert (1992: 115); Zoumbaki (2011: 7-9); Remijsen (2019: 16).

7 Voor het veranderende aantal scheidsrechters, zie Pausanias 5.9.4-6.

8 Pausanias 6.24.3 over deze instructiefase.

9 Bijvoorbeeld Philostratus, *Gymnasticus* 25 (aanmelding en indelen van de jongens); Pausanias 6.3.7 (situatie waarin drie *Hellanodikai* het oneens waren over de winnaar van een hardloophwedstrijd), 6.6.5-6 en 15.4-5 (behandelen petities van atleten). Zie ook Crowther (1997: 146-152); Romano (2007: 96-106).

Afbeelding 1. Op deze Panathenaïsche vaas uit 332 v.Chr. (© The Trustees of the British Museum nr. 1873,0820.370) staan een paar pankratiasten in het heetst van de strijd afgebeeld. Rechts van hen staat een stokdrager. De rechtse van de twee pankratiasten verlaagt zich volgens Forbes (1952: 173) tot een overtreding: het bijten van zijn tegenstander.

wel over de voordelen van bepaalde diëten geschreven, maar dit valt niet in de sfeer van sportreglementen. Daarnaast was er op de Spelen zeker ook een markt voor zogezegde wonderdrankjes en andere magische rituelen uit

de taboesfeer, zoals vervloekingen van de tegenstanders:¹⁰ atleten stonden bekend als een bijgelovig volkje. In dit artikel gaat het echter om de meer praktische ongeoorloofde praktijken. Zulke overtredingen kunnen in twee categorieën opgedeeld worden: het breken van de regels van de sport tijdens de wedstrijd, wat leidde tot stokslagen, en het breken van meer algemene regels, wat bestraft werd met boetes. We beginnen met de eerste categorie.

Hoewel we nergens een compleet overzicht van de regels van de antieke sportdisciplines hebben, kunnen we wel een aantal praktijken identificeren als verboden, zoals vertrekken voor het startsein gegeven was of, in de vechtsporten, bijten, ogen uitsteken, vingers breken en de genitaliën van de tegenstander vastgrijpen.¹¹ Zulke overtredingen werden bestraft met slagen; stok- of zweepdragers assisteerden de *Hellanodikai*. Veel onderzoekers gaan ervan uit dat de slagen om praktische redenen niet tijdens de wedstrijd maar onmiddellijk daarna gegeven werden.¹² De lijfstraffen waren in geen geval beperkt tot de Olympische Spelen, maar waren een standaardpraktijk in de sport. Scheidsrechters en trainers met stokken komen dan ook met regelmaat voor in sportscènes op Griekse vazen (zie afbeelding 1).

Dat atleten met stokslagen gestraft konden worden is opmerkelijk in de context van het antieke recht. Atleten waren steeds vrije burgers; slaven werden niet tot de Spelen toegelaten.¹³ De lijfstraffen voor atleten vormen een opvallende uitzondering op de regel dat enkel slaven zo bestraft konden worden; vrije burgers waren hiervan volgens het recht gevrijwaard. Deelnemers aan de Spelen wisten dat ze, als ze de regels braken tijdens de wedstrijd, hiervoor publiekelijk op een normaal voor slaven en kinderen voorbehouden manier gestraft konden worden. Deze anomalie kan ten dele verklaard worden door de specifieke context: juist omdat slaven niet toegelaten waren, waren de met lijfstraffen bestrafte atleten veilig voor het stigma van de slavernij. Daarnaast hebben onderzoekers ook op de religieuze context gewezen. Omdat de atleten beloofden niet vals te spelen in een eed aan Zeus, vielen hun overtredingen uit de context van het civiel recht, maar binnen de categorie van religieuze vergrijpen.¹⁴

10 Eidinow (2007: 156-164); Tremel (2004): nummers 1-10 zijn vervloekingstabletten voor atleten.

11 Forbes (1952: 172-173).

12 Crowther en Frass (1998: 70-71).

13 Zie Remijsen (2019: 24-28) voor de bronnen.

14 Crowther en Frass (1998: 76-77).

3 Omkoopschandalen

De Zanes-beelden werden opgericht met het geld van boetes, de bestraffing voor overtredingen van meer algemene regels. In deze categorie vallen overtredingen die niet tijdens de wedstrijd zelf begaan werden, maar meestal in de voorbereiding hiervan, en overtredingen die niet eigen zijn aan een specifieke discipline.¹⁵ Veruit de meeste van de Zanes-beelden werden opgericht naar aanleiding van omkoopschandalen.¹⁶ Hierbij betaalde de ene partij de andere om te verliezen.¹⁷ Om de aantrekkingskracht van zo'n illegaal voorstel op een antieke atleet naar waarde te kunnen schatten, is het belangrijk dat enkel de winnaars iets verdienden aan de Spelen – niet in de vorm van prijzengeld, want dat kreeg men niet in Olympia, maar wel in de vorm van symbolische en financiële eerbewijzen van de thuisstad. Voor het merendeel van de atleten die naar Olympia afreisden, betekenden de reis en voorbereiding een dure investering zonder *return*. Dat enkele atleten het zekere voor het onzekere namen, en zich toch van enige financiële tegemoetkoming verzekerden door zich te laten omkopen, hoeft dus niet te verbazen. Vanzelfsprekend kwam dit niet alleen in Olympia voor, maar ook elders.¹⁸

Omkoopschandalen kwamen het vaakst voor in de finale van vechtsporten – hier hoefde immers maar één tegenstander betaald te worden om de overwinning te verzekeren. Soms voerden niet de atleten zelf maar hun entourage de illegale onderhandelingen. Hiervan getuigt Pausanias' anekdote over Damonikos uit Elis, die zo graag wilde dat zijn zoon zou

15 Deze categorisering is – zoals vele pogingen tot systematisering – ongenueanceerd. De beroemde episode van de Spartaan Lichas, die in 420 v.Chr., toen de Spartanen uitgesloten waren van deelname, zijn paarden toch liet racen (maar in naam van de stad Thebe) en zichzelf als hun eigenaar identificeerde op het moment van de overwinning, werd gestraft met stokslagen en niet met een boete (Pausanias 6.2.2-3). Ideeën over in welke situaties lijfstraffen acceptabel waren, veranderden ongetwijfeld in de loop der eeuwen. De eerste verhalen over boetes betreffen pas de 4e eeuw v.Chr.

16 Vijf gevallen leidden samen tot de oprichting van niet minder dan 17 Zeusbeelden: Pausanias 5.21.3-4 (6 beelden; Eupolos en tegenstanders); 5-7 (6 beelden, Kallippos en tegenstanders); 8-9 (2 beelden waarvan er minstens één met een omkoopschandaal in verband stond, discussie over naam van atleten); 15 (2 beelden, Didas en Sarapammon); 16-17 (2 beelden, Damonikos en Sosander).

17 In andere anekdotes bij Pausanias vinden we nog een tweede vorm van omkoping, waarbij steden winnaars met geschenken benaderden om hen te overtuigen zich niet als burger van hun eigen stad, maar als burger van hun stad te laten omroepen. Vooral de Sicilische tirannen staan bekend om deze vorm van omkoping. Cf. Pausanias 6.2.6; 6.3.11; 6.13.1. Dit kan echter niet beschouwd worden als een vorm van valsspelen. De overwinning was immers eerlijk behaald. Hiervoor werd dan ook geen enkel Zeusbeeld opgericht. Deze transacties zijn eerder te vergelijken met een moderne transfer.

18 Forbes (1952: 172-173) verzamelt voorbeelden uit andere plaatsen.

winnen dat hij de vader van diens tegenstander omkocht (5.21.16-17). De organisatoren van de Olympische Spelen voorzagen dit probleem. Voor het begin van de Spelen lieten ze daarom niet alleen de atleten bij een beeld van Zeus *Horkios* zweren dat ze zich aan de regels van de Spelen zouden houden, maar ook hun vaders, broers en trainers (5.24.9). Hierdoor konden de organisatoren ook de vaders voor overtredingen om boetes vragen en deze voor votiefbeelden van en voor Zeus gebruiken, want ook zij hadden door meened te plegen een religieus vergrijp tegenover Zeus begaan dat met een votiefgeschenk goedgeemaakt moest worden.

Een aantal jaren geleden deed men een uitzonderlijke vondst in Oxford. In een doos met papyri die in het begin van de 20^e eeuw door Grenfell en Hunt waren opgegraven, bleek concreet bewijs te zitten van zo'n omkopingstransactie bij spelen in de Egyptische provinciestad Antinoöpolis.¹⁹ Twee jonge worstelaars, Nikantinoös en Demetrios, spraken in 267 n.Chr. af dat de laatste zich drie keer zou laten vallen in de wedstrijd, in ruil voor de substantiële som van 3800 drachmen. Opmerkelijk is dat hun vertegenwoordigers, Nikantinoös' vader Aquila en Demetrios' voogden of trainers, deze afspraak in de vorm van een contract op papier lieten zetten, waarbij er ook een boete van 18000 drachmen werd vastgelegd voor het geval de afspraak niet nageleefd werd.²⁰ We weten niets over Demetrios' achtergrond, maar tenzij hij uit een van de rijkste families van de stad stamde, was een dergelijk hoge boete voor hem haast onbetaalbaar.

Wat hadden de jongens te winnen bij deze afspraak? De belangrijkste prijs voor de Grote Antinoëia, zoals de spelen heetten, was een maandelijks onderhoudstoelage van de stad.²¹ Demetrios was blijkbaar de meest getalenteerde – Nikantinoös en zijn vader gingen er niet vanuit dat ze eerlijk van hem konden winnen. Aangezien het opbouwen van een internationale

19 *P.Oxy.* LXXIX 5209. Voor afkortingen van papyrologische edities is er een online checklist: <http://papyri.info/docs/checklist>. Deze editie heeft een Engelse vertaling en uitgebreide commentaar; voor een Nederlandse vertaling en discussie, zie Hoogendijk (2016).

20 In de meeste contracten uit deze periode is de boete anderhalf tot twee keer zo hoog als het oorspronkelijke bedrag. In dit geval zou men dus eigenlijk een omkooptom van minstens 9000 drachmen verwachten. Op grond daarvan vermoedt de uitgever van de tekst dat de vertegenwoordigers van Demetrios ook nog 5200 in eigen zak staken.

21 De spelen worden niet met naam genoemd, maar omdat beide atleten burgers van Antinoöpolis zijn, en omdat het contract opgesteld werd in de maand Mecheir, waarin ook de lokale spelen plaatsvonden, is de identificatie van de Antinoëia zeker. In *P.Lond.* III 1164 i (212 n.Chr.), een eveneens dubieus contract, verkoopt een gewezen winnaar het recht op zijn toelage voor 1000 drachmen. In 264 kregen de spelen een ander statuut, waarbij winnaars geen toelage meer kregen van Antinoöpolis, maar van hun thuisstad. Voor lokale atleten veranderde dit echter weinig.

atletencarrière duur was – denk maar aan de kosten van professionele coaches en verre reizen – kan je de grote som cash die Demetrios aan de transactie overhield als een investering in zijn verdere carrière beschouwen. Daar had hij in dit cruciale stadium van zijn carrière meer aan dan aan de toelage, die in de loop van enkele jaren wel zou oplopen tot een hoger bedrag, maar per maand in veel kleinere sommen uitbetaald werd. Het zou kunnen dat Aquila, de vader van Nikantinoös, wel de langetermijninvestering verkoos. Het kan hem echter ook om sociaal prestige gegaan hebben: Aquila behoorde namelijk tot de echte toplaag van Antinoöpolis; hij bekleedde onder andere de positie van hogepriester. Zijn ambitie voor zijn zoon zie je terug in diens naam: Nik- verwijst naar overwinning, Antinoös naar het vergoddelijkte liefje van Hadrianus ter ere van wie ook de Grote Antinoeia gehouden werden. Met deze afspraak verzekerde de familie dus dat de zoon zijn naam zou waarmaken.

Het meest opmerkelijke aan deze papyrus is natuurlijk dat Aquila de afspraak op papier durfde te zetten. Dit zegt veel over de maatschappelijke houding tegenover omkoping. Blijkbaar ging Aquila ervan uit dat hij in het geval van niet-naleving zijn gelijk kon halen in de rechtbank, en dat dit geen eeuwige schande over de familie zou brengen. Eenzelfde idee vinden we terug in een anekdote in een aan atletiek gewijd werk van de sofist Philostratus. Hij beschrijft hier hoe een verliezer die de beloofde omkoopsom uiteindelijk niet ontving, zich hierover luidkeels beklaagde in het heiligdom van Isthmia.²² De geaffronteerde toon van de auteur toont echter tegelijk dat deze mentaliteit lang niet door iedereen gedeeld werd.

4 Tijdig aanmelden!

De meest opvallende anekdotes over de oprichting van Zanes-beelden komen uit de Romeinse tijd en betreffen atleten uit Alexandria in Egypte, waar de Griekse atletiek onder de Ptolemaeën een belangrijke positie had verworven.²³ In 93 n.Chr. miste de Alexandrijnse bokser Apollonios de in deze tijd gebruikelijke deadline voor registratie (5.21.13). Hij had zich ten laatste dertig dagen voor het begin van de Spelen moeten aanmelden in Elis, de stad die het heiligdom van Olympia beheerde.²⁴ Een maand lang trainden de atleten hier onder het oog van de scheidsrechters. Deze voorbereidingsfase diende hoogstwaarschijnlijk als een soort preselectie. Kansloze atleten konden zich

22 Philostratus, *Gymnasticus* 45.

23 Remijsen (2014: 352-355; 357).

24 Philostratus, *Vita Apollonii* 5. Cf. Remijsen (2019: 28-35) voor dit registratieproces in de Romeinse tijd.

nog terugtrekken en zichzelf zo een beschamend verlies besparen; enkel de top ging door naar de Spelen. Wanneer de Spelen in Olympia eenmaal begonnen waren, was terugtrekken uit den boze. De laatste regelbreker vermeld door Pausanias is Sarapion, een deelnemer uit het jaar 25 n.Chr. die op de vooravond van de pankrationfinale wegliep van Olympia. Aan hem werd een boete vanwege lafheid opgelegd (5.21.18).

Je houden aan een deadline voor aanmelding was in de Oudheid een pak minder evident dan vandaag. Precies je aankomst plannen was namelijk knap lastig voor de deelnemers, die uit het hele oosten van het Middellandse Zeegebied kwamen. Reizen was in de Oudheid een complexe onderneming, en daarom golden sommige omstandigheden als een acceptabel excuus voor te laat komen. Het reglement van de Sebasta in Napels maakt bijvoorbeeld uitzonderingen voor atleten die getroffen waren door ziekte of overvallen waren door rovers.²⁵ Apollonios, de laatkomer uit 93 n.Chr., beweerde dat hij door tegenwind vastgezet had op de Cycladen. Zijn stadsgenoot Herakleides vertelde de organisatoren echter dat Apollonios gewoon te laat vertrokken was uit Ionië, omdat hij hier bij enkele kleinere, maar lucratievere wedstrijden nog het prijzengeld binnen wilde halen. Herakleides had veel te winnen bij het verklikken van zijn collega: Apollonios was op dat moment immers zijn enige concurrent, waardoor de uitsluiting van Apollonios automatisch ook de overwinning van Herakleides in het boksen betekende. Dit maakte Apollonios zo woedend dat hij de pas gekroonde winnaar fysiek belaagde. Het was dit gebrek aan respect, en niet het te laat komen, dat leidde tot een fikse boete, waarvan twee Zeusbeelden betaald werden (5.21.12-14).

5 Conclusie

Volgens heel wat onderzoekers van de 19^e en 20^e eeuw illustreerden de anekdotes over omkoping dat het verval van de Griekse sport vanaf de 4^e eeuw v.Chr. zijn intrede deed: corruptie en geldgewin maakten een einde aan de glorie dagen van sport voor de eer van de overwinning.²⁶ Dit beeld vertoont veel parallellen met hedendaagse klachten over commercialisering van de Spelen en over de alomtegenwoordigheid van doping in de sport, maar is zeker niet nieuw. Eigenlijk praatten deze classici vooral de sofist Philostratus na, die als promotie van zijn eigen benadering van atletentraining zich over de excessen bij zijn collega's beklagde, en – net als andere vertegenwoordigers van de tweede sofistiek – de klassieke periode

²⁵ *IvO* 56, ll. 24-25.

²⁶ Weiler (1985-1986) biedt een goede *status quaestionis*.

verheerlijkte (al pleitte zelfs hij de Olympische Spelen vrij van deze blaam).²⁷ Hoewel dit ogenschijnlijke verval al in de 4^e eeuw v.Chr. ingezet zou zijn, bleef de Griekse atletiek nog tot de 4^e eeuw n. Chr. populair. Sinds de jaren 1980 is er dan ook veel kritiek op dit beeld gekomen.

Maar wat kunnen we dan wel uit de hierboven beschreven episodes van overtredingen afleiden? Is het verkeerd om te zeggen dat er in de latere periodes meer regels overtreden werden dan daarvoor? In kwantitatieve termen namen de valspelers zeker toe. De sterke groei van het wedstrijdcircuït (zie hiervoor de bijdrage van Onno Van Nijf 2021 aan dit nummer) betekende namelijk ook een exponentiële toename van het aantal gelegenheden waarbij men vals kon spelen. Maar of er ook proportioneel meer regels met de voeten getreden werden is veel minder zeker. Spelregels, scheidsrechters, lijfstraffen en economisch waardevolle prijzen gaan terug tot de 6^e eeuw v.Chr. Een constante doorheen de hele geschiedenis van de Griekse atletiek is het prestige voor de winnaar, en de mogelijkheid om hier economisch en/of politiek munt uit te slaan. En dat is natuurlijk net wat sommige kandidaten tot ongeoorloofde praktijken bracht. Vanuit deze optiek hoeft men de wanpraktijken niet als tekenen van verval te identificeren, maar kan men ze juist zien als randverschijnselen die de blijvende vitaliteit van de sport aantoonden.

II Lesmateriaal aan de hand van een tweetalige tekst (Grieks-Nederlands)

In het tweede deel van deze bijdrage staat een aantal passages centraal waarin Pausanias aan de hand van de Zanes-beelden in Olympia informatie geeft over oneerlijke praktijken tijdens de Olympische Spelen (5.21; 2-6; 12-14; 16-18).²⁸ Dit deel heeft een tweeledig doel. Enerzijds wordt hierin het lesmateriaal geïntroduceerd dat te vinden is op de website van *Lampas*. Het idee is dat docenten dit materiaal met hun eigen aanvullingen kunnen inzetten in een bovenbouwklas in een Olympisch jaar of in aansluiting bij lessen over Olympia in het kader van de Griekenlandreis. Anderzijds wordt een aantal criteria besproken voor lesmateriaal dat een tweetalige tekst

27 Philostratus, *Gymnasticus* 45. Voor de analyse van de bedoeling van dit werk, zie König (2005: 301-344).

28 De Griekse teksten en vertaling zijn te vinden op <http://ancientolympics.arts.kuleuven.be/sourceNL/D116aNL.html>. De site geeft ook veel achtergrondinformatie over Olympia en de Olympische Spelen.

als basis neemt. Het lesmateriaal over valsspelen bij de Olympische Spelen dient daarbij als voorbeeld.

1 Voorbereiding door de docent

Om leerlingen goed te kunnen laten werken met een tweetalige tekst is het van belang dat de Nederlandse vertaling niet te vrij is. De vertaling moet de leerling voldoende handvatten bieden om het Grieks te begrijpen én leesbaar genoeg zijn om het Nederlands te begrijpen. Dat betekent dat een docent een literaire vertaling soms wat aan zal moeten passen of dat een werkvertaling vaak leesbaarder gemaakt zal moeten worden.²⁹

Als de Nederlandse vertaling klaar is, bepaalt een docent in zijn voorbereiding wat een leerling moet kennen en kunnen na het doornemen van de tekst. Deze doelen bepalen de inhoud en focus van de lessen. Bij deze tekst van Pausanias zouden dit bijvoorbeeld de volgende leerdoelen kunnen zijn:

– *Tekstontsluiting*

De leerling weet dat er in de Oudheid sprake was van oneerlijke praktijken bij sportwedstrijden en kan aan de hand van de tweetalige teksten van Pausanias kenmerken daarvan mondeling en/of schriftelijk benoemen, zowel in het Nederlands als op basis van het Grieks.

– *Actualisatie*

De leerling kan verschillen en overeenkomsten tussen deze oneerlijke praktijken en de straf daarvoor in het antieke Olympia en nu benoemen en verklaren op basis van zijn contextuele kennis over de Olympische Spelen in de Oudheid, de tweetalige tekst van Pausanias en moderne bronnen.

– *Persoonlijke reflectie*

De leerling kan mondeling en/of schriftelijk een oordeel geven over oneerlijke praktijken in de sportwereld en de manier van bestraffing daarvan en kan dit oordeel met argumenten onderbouwen op basis van zijn contextuele kennis over de Olympische Spelen in de Oudheid, de tweetalige tekst van Pausanias en moderne bronnen.

29 In dit geval zou het nuttig zijn om de Griekse dateringen volgens Olympiaden in deze werkvertaling ook te converteren: Ol. 98 = 388 v.Chr.; Ol. 112 = 332 v. Chr.; Ol. 178 = 68 v.Chr.; Ol. 192 = 12 v.Chr.; Ol. 201 = 23 n.Chr.; Ol. 218 = 93 n.Chr.; Ol. 226 = 125 n.Chr.

Informatie die voor het behalen van deze doelen niet nodig is hoeft niet behandeld te worden. In dit geval is het bijvoorbeeld niet nodig om uitgebreid op Pausanias zelf in te gaan of het Zeus-beeld van Pheidias te behandelen (hoe interessant ook). Die informatie is binnen de opgestelde leerdoelen minder relevant.

2 'Voor het lezen': contextuele informatie en tekstoriëntatie

De informatie die een leerling 'voor het lezen' krijgt, is erop gericht de leerling te ondersteunen bij het tekstbegrip. De inhoud van de tekst is leidend voor de informatie die vooraf gegeven wordt. Voor een goed begrip van deze tekstpassages uit Pausanias geldt dat leerlingen, voordat ze aan de tekst beginnen, moeten weten welk genre ze gaan lezen. Een reisgids heeft immers specifieke kenmerken die ze in de tekst ook tegen gaan komen. Daarnaast helpt het hun tekstbegrip als leerlingen een globaal overzicht van de site van Olympia hebben, waarin de nadruk ligt op de plaats en functie van de Zanes-beelden, en als leerlingen een idee hebben van het programma van de Spelen in de Oudheid. Ook is het voor leerlingen handig om de tijdrekening aan de hand van Olympiaden te weten voordat ze met de tekst aan het werk gaan. Een docent kan deze informatie vooraf geven of leerlingen (in groepen) een onderzoeksoopdracht geven over deze onderwerpen.³⁰

Naast het verwerven van de contextuele informatie die nodig is voor tekstbegrip is de fase vóór het lezen ook het moment van tekstoriëntatie. In deze fase geeft een docent opdrachten waardoor leerlingen globaal zicht krijgen op wat er waar in de tekst staat. Het is niet de bedoeling dat leerlingen in deze fase de gehele tekst nauwkeurig doornemen, maar dat ze op zoek gaan naar informatie aan de hand van leidende vragen.

Om te voorkomen dat leerlingen de gehele tekst nauwkeurig gaan lezen alvorens met de vragen aan de slag te gaan is een strakke tijdsplanning zeer belangrijk: de beschikbare tijd moet niet lang genoeg zijn om de tekst helemaal te kunnen lezen en de opdrachten te kunnen maken. Ook deze opdracht kan in groepen gedaan worden, waarbij de docent de tekst over de groepsleden verdeelt en ze samen een opdrachtvel laat invullen met de gevraagde informatie (eventueel in expertvorm)³¹.

30 De informatie over het programma zou men bijvoorbeeld kunnen laten opzoeken op websites zoals <http://www.perseus.tufts.edu/Olympics/sports.html> of http://ancientolympics.arts.kuleuven.be/rings_nl.html.

31 In een expertles krijgen leerlingen een opdracht die ze voor zichzelf uitwerken. Daarna formuleren ze in een groepje het ideale antwoord. Dat leggen ze vervolgens uit aan een ander groepje. <https://www.leraar24.nl/69412/stimuleer-samenwerken-en-actief-leren-met-de-expertles/>.

Opdracht 'voor het lezen' bij Pausanias, 5,21; 2-6; 12-14; 16-18

Noteer van de sporters die de regels overtreden hebben (zo mogelijk):

- **in het Grieks**
 - a. hun namen
 - b. waar ze vandaan komen
 - c. in welke sport ze hebben vals gespeeld
 - d. in welke olympiade ze hun overtreding hebben begaan
- **in het Nederlands**
 - e. de straf die ze hebben gekregen

3 'Tijdens het lezen': intensief lezen

De fase 'tijdens het lezen' is erop gericht dat een leerling gedetailleerde kennis opdoet van de inhoud van de Griekse tekst. In het GLTC-onderwijs is dit de fase waarin de leerling normaal gesproken de tekst vertaalt, maar dat is hier gezien de gekozen vorm niet zo zinnig. Om te voorkomen dat een leerling alleen het Nederlands leest en zich niet om het Grieks bekommert is het juist in deze fase van belang dat een leerling opdrachten uitvoert waarvoor het doornemen van het Nederlands alleen niet voldoende is. Deze opdrachten zijn in ieder geval gericht op de inhoud van de tekst. Het is ook mogelijk om grammaticale leerdoelen te behalen aan de hand van een tweetalige tekst.

A Grammaticale leerdoelen

Voor de grammaticale leerdoelen richt de docent zich op een of twee onderwerpen die in de tekst veel voorkomen. De grotere focus op een beperkt aantal grammaticale leerdoelen draagt bij aan effectiever tekstbegripsonderwijs. In deze teksten zouden dat bijvoorbeeld een herhaling van de verschillende gebruikswijzen van het participium kunnen zijn of een herhaling van de Acl.

Bij deze teksten zouden de grammaticale leerdoelen bijvoorbeeld kunnen zijn:

- De leerling is in staat om op basis van de tweetalige tekst van Pausanias de verschillende gebruikswijzen van het participium te herkennen en te benoemen en kan de Nederlandse vertaling daarvan weergeven.
- De leerling is in staat om op basis van de tweetalige tekst van Pausanias een Acl te herkennen en te benoemen en kan de Nederlandse vertaling daarvan weergeven.

B Inhoudelijke aanpak

Om de leerlingen na te laten denken over de inhoud maakt de docent vragen bij de tekst. Inhoudsvragen kunnen zich richten op woord-, zins- of alinea-niveau. Ze moeten een leerling helpen om de tekstbasis te begrijpen en zijn gericht op die informatie waarover verschillende lezers niet van mening met elkaar verschillen. Hierbij is het belangrijk van leerlingen te verlangen hun antwoorden zo mogelijk te onderbouwen met Griekse citaten. Zo is deze manier van werken ook meteen een goede oefening voor het beantwoorden van citeervragen, omdat door de aanwezigheid van de Nederlandse vertaling een van de grote problemen bij (het oefenen met) citeervragen wordt weggenomen (namelijk dat een leerling niet goed weet wat er in het origineel staat).

Opdracht 'tijdens het lezen' bij Pausanias 5.21, 2-4

Pausanias vertelt dat op de Zanes-beelden ook gedichten stonden.

- a. Citeer uit regel 10 t/m 12 (τῶν t/m ἄλλοις) het Griekse woord dat vertaald wordt met 'gedichten'.

Vanaf regel 12 paraphraseert Pausanias vier gedichten.

- b. Reconstrueer op basis van de parafraze van Pausanias de tekst van de gedichten zoals ze volgens jou op de sokkels hebben gestaan en noteer deze (in het Nederlands). Citeer steeds de Griekse passage waar je je antwoord op baseert.
- c. Waarom denk je dat er op het derde en vierde beeld geen gedichten stonden?

4 Na het lezen

Als leerlingen de tekst helemaal hebben doorgenomen is het werken met de tekst nog niet afgelopen. Nu ze weten hoe er tijdens de Olympische Spelen in de Oudheid door sommigen werd vals gespeeld en hoe ze daarvoor gestraft werden en ze deze tekst in context kunnen plaatsen, is het voor leerlingen mogelijk om die tekst in context te vergelijken met moderne voorbeelden van oneerlijke praktijken tijdens de Olympische Spelen. Het doel van deze actualisatie is om leerlingen handvatten te geven om hun eigen mening te vormen over de inhoud van de gelezen teksten.

Ter afsluiting van het leesproces denken leerlingen er met elkaar over na of er omstandigheden zijn waarbij zij valsspelen begrijpelijk vinden en of het feit dat er altijd mensen zijn die proberen aan de regels te ontkomen afbreuk doet aan hun plezier bij het kijken naar de Olympische Spelen.

Belangrijk is dat ook in deze fase ‘na het lezen’ de tekst centraal blijft staan. Het is dus zaak dat een docent ook na het lezen van leerlingen steeds vraagt om de tekst van Pausanias bij hun antwoorden te betrekken.

Opdrachten ‘na het lezen’ gericht op actualisatie en persoonlijke reflectie

Voorbeeld actualisatie

Lees het internetartikel ‘De vijftien grootste fraudeurs van de Olympische Spelen’.³²

- a. Welke oneerlijke praktijken zouden ook in de Oudheid gebeurd kunnen zijn? Verklaar je antwoord.
- b. Pausanias noemt in de gelezen teksten verschillende voorbeelden van valsspelen. Noteer per voorbeeld van Pausanias welk modern voorbeeld er het best bij aansluit.
- c. Lees het artikel in Trouw uit 1996 ‘De vervlogen idealen van Pierre de Coubertin’.³³
Noteer op basis van dit artikel vijf voorbeelden van idealen die volgens De Coubertin, de stichter van de moderne Olympische pelen, voortkwamen uit de Oudheid, maar waaraan de moderne Olympische Spelen nu niet meer voldoen.

Voorbeeld persoonlijke reflectie

Pausanias veroordeelt oneerlijk gedrag tijdens de Olympische Spelen.

- a. Citeer uit de teksten van Pausanias de tekstelementen waarin hij zijn eigen mening over de valsspelers duidelijk maakt.
- b. Past het beeld dat Pausanias schetst van de Spelen bij jouw beeld van de Oudheid? Welke vormen van valsspelen had jij juist wel of niet verwacht?
- c. Zijn er omstandigheden waarin jij begrip op kunt brengen voor valsspelen of keur je het net als Pausanias af? Als de omstandigheden uitmaken, noteer onder welke omstandigheden je begrip op kunt brengen voor vals spel.

Bekijk het factsheet uit 2016 ‘Nederlanders over het IOC, de FIFA en de Olympische Spelen’.³⁴ 58 procent van de Nederlanders geeft hierin aan dat door recente doping- en omkoopschandalen hun vertrouwen in internationale sportorganisaties is geschaad. 45 procent vraagt om ingrijpen van de overheid.

32 <https://businessam.be/de-15-grootste-fraudeurs-op-de-olympische-spelen/>.

33 <https://www.trouw.nl/nieuws/de-vervlogen-idealens-van-pierre-de-coubertin~ba5dcd65/>.

34 https://www.kenniscentrumsportenbewegen.nl/kennisbank/publicaties/?nederlanders-over-het-ioc-de-fifa-en-de-olympische-spelen&kb_id=17939.

d. Denk je dat het zou werken als afschrikwekkend voorbeeld als valsspelers nu ook de opdracht zouden krijgen om (naast uitsluiting) een monument te laten plaatsen in de volgende stad waar de Olympische Spelen zijn? Waarom wel/niet?

Vergelijk de idealen van De Coubertin (zie vraag c. bij actualisatie) met de praktijk van de Olympische Spelen in de Oudheid.

e. In hoeverre vind jij het beeld dat hij van de Olympische Spelen in de Oudheid had terecht?

5 Afsluiting

Naar mijn mening is het mogelijk om de meeste doelen van het klassieke talenonderwijs te halen door in de les te werken met een tweetalige tekst. Het volledige lesmateriaal kunt u vinden op de website van *Lampas* (lampas.aup.nl). Mocht u het materiaal in de les gebruiken, dan verneem ik graag uw ervaringen.

Bibliografie

- Crowther, N.B. 1997. 'Sed quis custodiet ipsos custodes? The impartiality of the Olympic judges and the case of Leon of Ambracia', *Nikephoros* 10, 149-160.
- Crowther, N.B. en M. Frass 1998. 'Flogging as a Punishment in the Ancient Games', *Nikephoros* 11, 51-82.
- Eidinow, E. 2007. *Oracles, Curses and Risk Among the Ancient Greeks*, Oxford.
- Forbes, C.A. 1952. 'Crime and Punishment in Greek Athletics', *The Classical Journal* 47, 169-173 en 202-203.
- Hoogendijk, C. 2016. 'Matchfixing in Romeins Egypte', *Hermeneus* 88, 98-103.
- König, J. 2005. *Athletics and Literature in the Roman Empire*, Cambridge.
- Nijf, O.M. van. 2021. 'Saxa Loquuntur. Bibliografisch en heuristisch overzicht', *Lampas* 54.1, 161-171.
- Remijsen, S. 2014. 'Greek Sport in Egypt. Status symbol and lifestyle', in P. Christesen en D.G. Kyle (eds), *A Companion to Sport and Spectacle in Greek and Roman Antiquity*, Chicester, 349-363.
- Remijsen, S. 2019. 'Only Greeks at the Olympics? Reconsidering the rule against non-Greeks at 'Panhellenic' Games', *Classica et Mediaevalia* 67, 1-67.

- Romano, D.G. 2007. 'Judges and Judging at the Ancient Olympic Games', in G.P. Schaus en S.R. Wenn (eds), *Onward to the Olympics. Historical perspectives on the Olympic Games*, Ontario, 95-113.
- Siewert, P. 1992. 'The Olympic Rules', in W. Coulson en H. Kyrieleis (eds), *Proceedings of an International Symposium on the Olympic Games. 5-9 September 1988*, Athene, 113-117.
- Tremel, J. 2004. *Magica agonistica. Fluchtafeln im antiken Sport (Nikephoros. Beihefte 10)*, Hildesheim.
- Weiler I. 1985-1986. 'Der "Niedergang" und das Ende der antiken Olympischen Spiele in der Forschung', *Grazer Beiträge* 12-13, 235-263.
- Zoumbaki, S. 2011. 'Hellanodiken außerhalb von Olympia', *Tekmeria* 10, 7-21.

Over de auteurs

Sofie Remijns is universitair docent Oude Geschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam. Ze heeft een ruime interesse in de sociale en culturele geschiedenis van de hellenistische periode tot en met de Late Oudheid, en doet onderzoek naar thema's zoals de maatschappelijke rol van sport en de omgang met tijd in het dagelijks leven. In 2015 publiceerde ze de monografie *The End of Greek Athletics in Late Antiquity*.

Kokkie van Oeveren is als vakdidactica GLTC verbonden aan de Lerarenacademie van de Vrije Universiteit Amsterdam. Daarnaast geeft zij les aan het Ignatius Gymnasium te Amsterdam.